

Büky László

„...két macska voltam, és játszottam egymással”

Babits, Füst, Karinthy és az álmok

Karinthy Frigyes az egyetem matematika–fizika szakára iratkozott, és talán egy szemesztert járt. Az egyetem irattára részben megsemmisült, Szalay Károly nem lelt a beiratkozási könyvben Karinthy névére (Szalay 1961: 18; 303 1., 2. j.). A matematika, a természettudományok, a technika és a technikai találmányok iránti érdeklődésének műveiben felsorolhatatlanul sok nyoma van. Babits Mihálynak *A Danaidák* című versében az epizeuxisok gyakorisága egyes matematikai műveletek ismétlődéseire emlékeztette, a némileg groteszk hatás alapján a *Dana idák* című paródiájához a „*Matematikai költemény*” magyarázó megjegyzést fűzte Karinthy, aki négyzetre emelést („*És mekegve és makogva²*”), gyökvonást („*∛amphorába*”) és a matematikában szokásos jeleket (mínuszjelet, egyenlőségjelet és emeletes törtre emlékeztető formát) a látható stílus elemei gyanánt alkalmazza (Karinthy 1959: I, 24.). Utóbbiakra az eredeti szövegmű is készíthette, amelyben kettős zárójel van, ennek nagy a hírértéke, hiszen költői szövegművekben előfordulásának esélye kicsi. Egy, a Színházi Életben megjelent fényképen Karinthy mint tanár Napóleon és Fedák Sári példáján igazolja az „*érvényesüléstan*” mibenlétét tábla előtt, kezében kréta, a táblán törtvonal, gyökjel továbbá „*x², log*” (Kovács 1982: 151/57.).

Egyszer-egyszer Weöres Sándor is élt efféle lehetőséggel, *A mozdulatlan mozgása* című versében: „*A = A + Diff*”, azután egy elhagyott versében: „*Hajló terünkön kívül még hány világ van? | te titkod ez, √-x | Ki rabként tengsz az anyagi világban, | Mint honát vesztett Vercingetorix*” (Weöres 2013: III, 395.). Tandori Dezső kötetzáró szonettjének címébe tesz kiolvasandó ‘végtelen’ jelet: „*Záró ∞*” (Tandori 1976: 218.).

A természettudományoknak a XX. század fordulója táján új világgépet kialakító hatása volt többek között azáltal is, hogy egyebek mellett a lélektan is (mondhatni:) tudománnyá vált. Karinthy – aki például ösztönösen rájött a később matematikai alapozottságú vizsgálatok által kialakított „*kicsi a világ*” jelenségre, amelynek az a Stanley Milgram által 1967-ben leírt problémája, hogy két, véletlenszerűen kiválasztott személy között hány ismerősön keresztüli kapcsolat szükséges ahhoz, hogy zárt hálózathoz jussunk (Braun 2003: 1601) – általános effajta érdeklődése következtében természetesen a freudizmusban is a modern tudományosság egyik összetevőjét látta. Számos pszichoanalitikus vonatkozású írásának gyűjteményéhez csatolt tanulmányában törekszik a kérdéskör összefoglalására Hárs György, megállapítja: „*A lélek polifóniájának [...] megkettőzése (megsokszorozása?) az, ami Karinthy pszichológiájának – hasonlóan Füst Milánéhoz – alapvetően elkülöníti a hagyományos pszichoanalízistől*” (Hárs 2013: 442.).

A lélek, illetőleg a személyiség megsokszorozódása, megsokszorosíthatása persze az emberi szellemet mindig is foglalkoztatta. Némi túlzással idekapcsolható a kereszténységben a Szentháromság (Trinitas): a három isteni személy egyetlen szubsztancia. A világirodalomból talán elégséges a másokban tovább élő psziché halhatatlanságát 1928-ban megíró Virginia Woolf utalni, a regény hőse férfiúból nővé alakul és mintegy négy évszázados élete van (Woolf 1965).

Babits Mihály 1913-ban közölt olyan regényt, *A gólyakalifát a Nyugatban*, amely az éjjelente álmában más egzisztenciájú Tábori Elemér történetéről szól, Karinthy a *Nyugatban* írt e műről a kettősség fontosságát hangsúlyozva, s hasonló problematikájú regénye a *Kötéltánc*. Ebben három személyiség ugyanaz, Jellen Rudolf (mesmerista orvos)tanár, aki később Darman Dénes okkultista, végül Raganza, „nagyszabású kalandor” s elbukó diktátor. A regény két klinikusa, Tölgy doktor és Meyer beszélgetésében ez hangzik el az álmodásról: „[...] csodálatos, boldogító, ragyogó vidámság önt el, eszedbe jut, hogy csak álmodol! [...] egyszerre olyan vicces és könnyű és egyszerű lesz minden!” *A regény végén azonban a valóság egészen más, akasztófa alatt találja magát a főhős: „[...] – nini reggel van, nini ez van most, most van, most van, most van: egy magas rúd a háta mögött, két gyalulatlan lépcső a lába alatt”* (Karinthy 1958a: 40; 226). Karinthy lírájából idézhetni az álomnak és a véres valóságnak ha nem is halálos kimenetelű kettősségét az *Álom* című verséből (1977: 20.):

*„[...] egy csillagot lekapartam.
De mögötte az ég kiszakadt és szétfolyt
S belőle genny és aludt vér folyt.
S acsarkodva téptem az eget
És éreztem folyni a vért, ragadót és meleget.*

*Odítva felébredtem
Hát a mellemet martam,
Kiszakítottam, felkapartam
És folyt a vér – [...]”*

(NB. A *rossz álom* című írása ugyanezzel a verssel kezdődik, kisebb szövegváltozásokkal, l. Karinthy 1957: I., 147.).

A legendák szerint a második világháború idején Los Alamosban munkálkodó magyar fizikusok lépten-nyomon tápot adtak marslakó, földön kívüli voltuknak, Teller Ede különösen büszke nevének „E. T.” monogramjára, amely ‘extraterresztrikus’-t, jelent, s a fizikus egyszer panaszkodott, hogy bizonyára Kármán Tódor lehetett, akinek erről eljárt a szája (Marx 2004). Füst Milán naplójában 1919-ben megírja, hogy ha behunyta szemmel képzelete mintegy „[...] érzés formájában jelenik meg s majdnem pontosan mutatja azokat a helyeket, amelyeket eddig valójában sosem láttam s látás közben is csak elképzeltem”. Azután így folytatja: „Legtitkosabb és a legérdekesebb a Babits és Karinthy tüneménye. Babits, ha akar, elalvás előtt processziót lát: elvonulnak előtte idegen arcok és zászlók s ő nézi őket – sok arc mulattatja, sok megrémíti. Karinthy pedig újságot olvas, sosem látott szöveggel és boszankodik a cikk ostobaságán. – Ostobaság, amit ők feltételeznek, hogy a látás-mezőn valóságos kép jelenik meg, amelyet ki lehetne vetíteni” (Füst 1999: I., 410.). – Füst Milánt foglalkoztatta ez a jelenség, mert kétszer is följegyzte Babitsról és Karinthyról ezt (Füst 1999: I., 405.). Füst lírájában számos helyen jelenik meg az álom, s némelykor a személyiségtől független entitásként is: „[...] alszol s homlokod körüli gyenge csillogás. Egy titokzatos élet | Ölel át s szivedbe, mint a permeteg, esőznek édes álmai, | Hogy elborítanak, benned s körüléd jár az álom végelethatalmanul, – hanyatlasz el, –

! S amellet mosolygysz, akár a boldogok. Hát jól esik a küzdelmet feladnod álmodó?” (A mélyen alvó). A „*bened s körüléd jár az álom*” szerkezet mintegy tárgyiásítja az álmokképeket (vö. Büky 2002: *álom*). – A Karinthy-féle, említett kivetítéstechnika a *Kötéltánc*ban is megvan: „*A rádiumsapkát, mely hátulról átvilágítja a szem sárga foltját, fejére teszik*” egy médiumnak, akinek a szeméből „*kísértetrögzítő közeg áramlik elő*” (Karinthy 1958a: 119.), novellát is írt róla *A lélek arca* címmel.

A Babitsra vonatkozó arcprocesszió a *Gólyakalifa* kapcsán érthető, az elbeszélő is erről vall: „*Legkisebb koromtól nagy hatással voltak rám az arcok. Ma is szinte közvetlenül velem látni bennük a lelket: az ember és az arca egy előttem. De mint ez az arc, olyan hatást még [...]*” (Babits 1967: 20.). A rövid regényben tucatszám többször olvasható az *arc* szó alapjelentésben és mint színekdoché; csupán két példa mutatja, hogy a Füst Milánnak is „*eljárt a szája*”: „*Most – nem tudom ennek a leánynak az arcát élém képzelni*” – „*[...] lám, lám, gondolkozzunk csak, az arcára, az arcára, a rendes arcára nem emlékezem [...]*” (Babits 1967: 238.; 247.). Állítólag Babits maga nyilatkozott saját, nyomasztó álmairól (Kardos 1972: 451). A „*sosem látott szöveg*”, amelyet Karinthy elalvás előtt olvas, hasonló kapcsolatú; az *Így írtok* ti tartalmaz tördelésben, híryanagban elképzelt újságokat (*Az est, Nemzeti Újság, Pesti Napló, Magyarország*) karinthy írásokkal tele.

„*A komikus képtelenség ugyanolyan természetű, mint az álmok képtelensége*” – írta a XX. elejének (mondhatni: divatos) francia filozófusa, Bergson (1968: 151.). A *Gólyakalifa*, a *Kötéltánc* (és az *Orlando*) olyan műalkotások, amelyekben képtelenségek a lélek, a személyiség összetettségére vonatkoztatva jelennek meg. Ugyanilyen, de csupán a logikai és grammatikai groteskséget eredményező az a nevezetes Karinthy-szövegdarab, amelyik – mint Babits regénye is – Sigmund Freud mélylélektani és álmelméleti munkáira épül, és amelyik az *Ötórai záróra* című írása a házmaster kapunyitására váró elbeszélő ötleteinek sorozata. A bevezető két groteszk: „*Gyomorpiszkálót, valódi angol tükörzúzót (szabad zárral), cipőtalpsorvasztót és kétoldali orrtűket igazolvány nélkül csak a jövő hónap közepétől, hajnali négy és öt között árusíthatnak a pékek. – Továbbá azt álmodtam, hogy két macska voltam, és játszottam egymással*” (Karinthy 1958b: 519.). A kettősség ilyenén álmodása a macskától mint egzisztenciától aligha várható – viszont e komikus képtelenség az álmok világának más képtelenségeivel együtt közel van azokhoz a pszichikai jelenségekhez, amelyek számos irodalmi műalkotás témáját adják.

IRODALOM

- Babits Mihály 1964, *A gólyakalifa*, Magyar Helikon, h. n. [Budapest]
- Bergson, Henri 1968, *A nevetés*, Gondolat Kiadó, Budapest. (Eredetije: 1914)
- Büky László 2002, *Füst Milán metaforahasználatának alapjai (szótárszerű feldolgozásban)*, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged
- Braun Tibor 2003, *Egyetemes lángelme – A hálózatok új tudományának előfutára: Karinthy Frigyes*, Magyar Tudomány, 1601–2.
- Füst Milán 1999, *Teljes napló I–II*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1999.
- Hárs György Péter 2013, „*Röpködő rémmaki*” – Karinthy és a pszichoanalízis, in: Karinthy Frigyes, „*Új lélektan*” – *Pszichoanalitikus írások*, Múlt és Jövő Könyvkiadó, Budapest 371–443.

- Kardos Pál 1972, *Babits Mihály*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- Karinthy Frigyes 1924, *Széljegyzetek a „Gólyakalifa” olvasása közben*. Nyugat I., 504–5.
- Karinthy Frigyes 1977, *Nem mondhatom el senkinek – Versek*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977
- Karinthy Frigyes 1957, *A lélek arca – Összegyűjtött novellák I–II.*, Magvető Könyvkiadó. I: 136–47.
- Karinthy Frigyes 1958a, *Kötéltánc*, Magvető Könyvkiadó, Budapest
- Karinthy Frigyes 1958b, *Az egész város beszél I–IV.*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1958. II: 516–9.
- Karinthy Frigyes 1959, *Így írtok ti I–II.*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- Kovács Ida 1982, *„Nézzétek meg ezt a fotográfiát” – Karinthy Frigyes összes fényképe*, Népművelési Propaganda Iroda, Budapest
- Marx György 2004, *A marslakók legendája*, <http://www.kfki.hu/~tudtor/tudos1/mars1.htm1> (2004. február 4.)
- Tandori Dezső 1976, *A mennyezet és a padló*, Magvető, Budapest
- Weöres Sándor 2009, *Egybegyűjtött költemények I–III.*, Helikon, Budapest. III: 25.
- Weöres Sándor 2013, *Elhagyott versek I–III.*, Helikon, Budapest
- Woolf, Virginia 1966, *Orlando*, Európa, Budapest